

**TITO DO VLASTI (1937-1945)
- strukture, procesi, ličnost -**

APSTRAKT: Tema priloga je kritička ocena Titove uloge od 1937. do 1945. sa stanovišta strukturne istorije i istorijske sociologije, tj. odnosa skrivenih struktura, trajnijih istorijskih procesa i ključnih ličnosti. Nešto opširnije je razmotren uticaj nacionalnih i klasnih struktura na Titovo ponašanje (vizija federacije bez vodećeg naroda i boljševička kultura), ali i promenljivi stepen njegove samostalnosti u ilegalnom i ratnom periodu (Tito kao vođa partije, vojskovođa i diplomata).

U domaćoj misli o društvu nije još sistematski i kritički istražen odnos Titove aktivnosti i motiva do zaposedanja vlasti, s jedne, i dubljih struktura i procesa u senci koje je vođa Partije i narodnooslobodilačkog i antifašističkog pokreta zatekao i unutar kojih je delovao, s druge strane. Ovde bi trebalo pokazati na primeru jedne uticajne istorijske ličnosti pre osvajanja vlasti, stupanj njene zavisnosti od struktura u senci i zatečenih okolnosti. Može li se o probojnoj moći pojedinca govoriti i kada nije na vlasti? Oslonac na dosadašnja istoriografska istraživanja i memoarsku literaturu je nužan, premda u njima prevladava istorijsko pripovedanje i opis zbivanja, a ne analiza struktura i procesa. Događaje čini hronološki sled iskustva vezan za određene učesnike, dok strukture nisu nužno smisaone veze ili datosti, niti vremenski omeđene kategorije. Događaji su promenljivi, a strukture relativno stabilne (ustanove, oblici državnog uredjenja, politička kultura i sl.). U središtu zanimanja strukturne istorije i istorijske sociologije nisu samo pojedinačna zbivanja i ličnosti, već odnosi, stanja i procesi, zatim uslovi, prostor i mogućnosti delovanja pojedinca u istoriji, kao i lični motivi, odluke i postupci. U metodskom pogledu prioritet ima uzročna analiza nad hermeneutičko fenomenološkim razumevanjem smisla. Slično sociologiji, strukturna istorija se više zanima za relativno trajnije,

“tvrđe”, teže promenljive pojave i segmente stvarnosti koji se sporije menjaju (Groh 1973, Kocka 1977, Koka 1994.).

U jugoslovenskoj misli o društvu događajna istoriografija nije do sada bila ugrožena socijalnom ili strukturnom itoriografskom strujom, niti istorijskom sociologijom, pa za razliku od, na primer, Francuske i Nemačke (gde je plodna napetost dveju pomenutih usmerenosti prisutna gotovo pola stoleća) prevladava rekonstrukcija događaja i postupaka na račun kategorija “dugog trajanja” koje su opet shvatane manje ili više ideologizovano kao neizbežni trend razvoja koji su veliki pojedinci najpotpunije razumevali. Nije mnogo zagonetno što odnos najčešće ideologizovanih struktura (neizbežni put nacionalnog i klasnog oslobodjenja) i Titove ličnosti, koja je dublje procese ubrzavala, probijala ili presecala, nije diferencirano razmatran. U jednopartijskom režimu, gde je ličnost vođe bila glavni stožer ideologije i društveno-integrativne misli, nije bilo uslova za nijansiranja ove vrste, pogotovo ne za proučavanje lutanja i nesamostalnog ponašanja vođe. Ni uvođenje višepartijskog režima nije mnogo pomoglo jačanju nepristrasnosti, jer su razbuđeni različiti svesni ili nesvesni oblici ideološkog demoniziranja Tita. Izgleda da celovitijih, odmerenijih radova o Titu nema i stoga što je stvoren privid da se o njemu suviše zna, ali iz različitih vrsta politički pristrasne literature.

I

Cilj ovoga priloga je kritičko sagledavanje Titove uloge od dolaska na čelo Partije do zaposedanja vlasti sa stanovišta istorijske sociologije, a u svetlu novijih svedočanstava učesnika i istoriografskih obrada materijala. Poput mnogih čelnika i Tito je kao vođa pokreta bio zavisniji nego kao državni poglavar i to ne samo od struktura kojih je bio svestan (SSSR, Kominternu, karakter vlastite partije i države) nego i od onih koje su bile “podzemne” i skrivenije (potmuli procesi raslojavanja partije, buđenje užegrupnih i nacionalnih interesa, skrivene promene u međunarodnom okruženju, dogmatsko samopoiimanje itd.). Skrivenost i neprozirnost struktura često utiče na veliki raskol između namera i posledica postupaka i kod najuticajnijih istorijskih ličnosti (Aleksandar Makedonski nije ni slutio koliko će njegova osvajanja ubrzati kosmopolitizacija evroazijskog prostora u Starom veku. Julije Cezar nije na vreme sagledao orijentalnu monarhizaciju Rima kao važnu posledicu vlastitog ratničkog kulta, niti je Lenjin mogao predvideti terorističke posledice boljševizacije SKP(b).). Ovde se neće ulaziti u definisanje načela za objašnjenje zamršenog dualizma ličnosti i strukture i njihove dijalektičke veze (vid. Kuljić 1991.), već bi pretežno uzročnom analizom, a ne hermeneutičkim razumevanjem smisla i namera najuticajnijih aktera, trebalo ocrtati deterministički splet u kom se postupno osamostaljivala Titova aktivnost do zaposedanja vlasti.

Zatečene strukture i procesi se u najopštijem smislu mogu raščlaniti na dve grupe: nacionalne i klasne. Pomenute dinamičke strukture sa vlastitim zakonomernostima su bitno određivale Titovu aktivnost čak i u periodima njegove najveće moći, ali to ne znači da je on u svim fazama bio njihov zatočnik i pasivni izvršilac. Strukture su ograničavale dubinu zaokreta koju je ličnost mogla izvesti (boljševik Tito nije nikada mogao uvesti kapitalizam niti posle 1935. razbiti Jugoslaviju), ali je ličnost unutar zacrtanih opredeljenja činila krupne zaokrete, isprva oprezne, kasnije sve odlučnije (oprezno modifikovanje direktiva Kominterne pre i u toku rata, detronizacija kralja uprkos Staljinovom protivljenju, sukob sa Staljinom i uvođenje samoupravljanja, zaokret u spoljnoj politici itd.). O snazi strukture iz koje je izrastao svedoči i postojanost Titovih idejnopoličkih uverenja u koje čak ni stalno podozrivi i hegemoni sovjetski rukovodioci nisu sumnjali. Slično Trockom, koji je u izbeglištvu krajem tridesetih godina opominjao svoje užarene sledbenike da Staljin ne može napustiti socijalizam, već se u SSSR-u to može desiti samo preko njegovog leša, i Brežnjev je 1970. godine govorio da je Čehoslovačkoj pretio kapitalizam, ali da to nije slučaj sa Jugoslavijom koja je prošla revoluciju i ostaje socijalistička (Vuković 1989, str. 415.). Ni sve odmerenijem Đilasu u starosti nije promaklo da je Titovo jugoslovenstvo bilo postojano, a teorija marksizma i lenjinizma za njega je bila jednom zauvek data (Đilas 1994, str. 261-262.). Okolnost da je malo ko verovao od savremenika da se Jugoslavija može raspasti dok je Tito živ, takođe svedoči o uticaju snažno interiorizovane strukture jugoslovenske svesti u opredeljenju nesumnjivo najuticajnijeg pojedinca u istoriji Balkana 20. veka. Ali i kod najličnije vlasti namere odudaraju od posledica i ne poklapaju se (razgorevanje međunacionalnih sukoba još kod starog Tita kome je oslabilo osećanje za manevar kao i raspad Jugoslavije uprkos njegovim namerama), što potvrđuje valjanost strukturne vizije istorije (od Lamprehta i Plehanova do Brodela i Koke) da razvoj nije zbir željenih ličnih postupaka i iskustava moćnika, nego rezultat prožimanja uticaja i okolnosti koji tvore protivrečne strukture "dugog trajanja". Ove se, opet, neretko održavaju nasuprot težnjama uticajnih pojedinaca, a da ih ovi nisu uvek svesni.

Antisociološku, u osnovi idealističku, predstavu o uticajnim moćnicima ne bi valjalo pobijati krutim fatalizmom struktura već u pojmovnom i teorijskom pogledu dijalektički diferenciranom refleksivnom međugrantskom mišlju o društvu (koja promišlja uslove i saznavnu vrednost vlastitih naučnih rezultata) i koja, premda strukturno i procesnoistorijski usmerena, ostaje kadra da uoči samostalnost i učinak uticajnih ličnosti, koje se ne mogu bezostatno svesti na epifenomen podzemnih strukturnih tokova. Ne može se npr. zaobići lično "banalno demonsko" kod Hitlera, zatim Staljinov paranoični teror institucionalizovan i partijski fetišizovan. Ne manje su sistemski značajni Titov oprez i pronicljivost u proceni odnosa snaga, ali i slabljenje ovog osećanja u starosti, kao i sektaško nepoverenje u snage izvan revoluci-

onarne klase. Ipak je u analizi relativno zasebnih celina pogrešno polaziti od pomenutih "strukturnoistorijski neobuhvatljivih ostataka" ili na njih usredsrediti proučavanje. U određenom smislu je isticanje čisto individualnog čin nužne rezignacije, tj. priznanja da se istraživana pojava ne može više objašnjavati vlastitim strukturama Kocka 1977, s. 167).

Proučavajući strukturu determinante događaja ili postupaka ličnosti istraživač sužava spektar mogućnosti težeći da što pouzdanije izdvoji relevantne uzroke. Kod složenih zbivanja objašnjenje nije nikada izričito niti celovito, jer opstaju ostaci, sitniji ili krupniji, koji se ne mogu objasniti strukturnim činiocima, nego ispričati ili opisati kao rezultat aktivnosti ličnosti ili sticaja okolnosti. Osim toga, već pomenuti nesklad namera i posledica delanja (što se u filozofskoj tradiciji često naziva otuđenjem) jača aktuelnost strukturne istorije koja traga za spletovima okolnosti i konstelacijama snaga (Kocka 1977, s. 168.). Kada se namere i posledice ne podudaraju, procesi koji ističu iz pojedinačnih postupaka se osamostaljuju, izmiču kontroli, događa se mnogo toga što se nije iskusilo, a pojedinci često nisu svesni ni premisa ni posledica svoje delatnosti. Plehanov je pisao da je veliki pojedinac uvek početnik koji vidi dalje od drugih. Osim toga, odavno je poznato da uticajni pojedinci na autoritarni način podstiču društveni razvoj. Marks i Engels su Napoleona Bonapartu nazivali uzurpatorom i despotom, ali su isticali da je bio stegonoša napretka jer je na bajonetima širio Evropom prosvetiteljstvo. Sarkastično su dodavali da je despotija genija podnošljivija od despotije idiota.

U proučavanju odnosa struktura i ličnosti nije dovoljno utvrđivati stupanj i intenzitet međuuticaja nego ga treba i u vrednosnom pogledu ocenjivati (izrazito samostalni reacionar koji razara strukture kao Hitler, autoritarni modernizatori kao Lenjin, boljševički reformatori kao Tito i sl.). Po sebi se razume da je nužno vrednovanje i oprezno traganje za strukturama koje prethode događajima ili postupcima pojedinaca, egzistiraju u njima lično interiorizovane u različitom stupnju, ali i preživljavaju pojedince, složen postupak koji traži istančanu istoričnost i pouzdane kriterije u oceni racionalnosti i emancipatorskog potencijala uže grupne ili lične aktivnosti. Istorijske strukture i procesi se mogu predstavljati i kroz iskustva i postupke pojedinaca, ali samo ukoliko se pouzdano uoče ključne spone u zamršenoj mreži zbivanja, njihova slojevitost i složenost (Titova moć se ne da razumeti ako se nema na umu snaga i ugled socijalizma od Oktobarske revolucije do rušenja Berlinskog zida, ali i osobenost faza ovog razdoblja koje je pretežno određivao razvoj unutar Sovjetskog Saveza). Treba polaziti od slojeva stvarnosti sa manjom brzinom menjanja. Predstavljanje procesa i struktura kroz aktivnosti uticajnih pojedinaca pretpostavlja takođe i poznavanje tehnologije istorije istraživanog doba, s jedne (prioritet verskog, klasnog ili nacionalnog segmenta) i arsenala političkih tehnika prerađivanja lične vlasti i manipulacije, s druge strane. Kako je Koka zapazio, istoriju struktura treba dopunja-

vati istorijom iskustava. Predratni jugoslovenski boljševizam se može shvatiti bez Tita, ali obrnuti postupak nije moguć. I pre i nakon Tita su bile žive vizije ujedinjenja Balkana. To je dublji i trajniji proces koji se može istraživati i bez Titovog doprinosa, ali se Titova politika ne da objasniti bez uočavanja celine i osnovne strukture šarolikog i protivrečnog idejnopolitičkog jugoslovenstva. Koliko god ličnost bila kreativna, od struktura se mora poći jer one oblikuju i "razarajuće" sposobnosti pojedinca. Manje ili više skrivene dinamičke klasne i nacionalne strukture su uokviravale manevarski prostor Titove kreativne političke ličnosti, koja je unosila krupne promene unutar naznačenih osnovnih odrednica, čiji Rubikon nije prelazila.

II

Etnički izmešano stanovništvo i manje ili više napeti odnosi među nacijama je struktura u senci koja je podjednako pritiskala monarhističke i republikanske jugoslovenske vladare od 1918. do 1992. godine. Žestoka sukobljavanja nacionalnih vrhova, opterećena skrivenim tradicijskim konfesionalnim naslagama, starija su od raznolikih i promenljivijih političkih programa nacionalizama. Konačni raspad Habzburškog i Osmanskog carstva stvorio je niz problema između malih nacionalnih država naslednica koji su se pokazali dugoročno nerešivim, jer se tle posle zemljotresnog rušenja imperija dugo smiruje. Gradeći državu na eksplozivnom prostoru, jugoslovenski vladari su prihvatili veliki istorijski izazov, a rizik je bio veći što je vladar ili oligarhijski vrh bio manje dorastao ovom složenom zadatku. U pogledu regulisanja međunacionalnih odnosa, najopštije govoreći, Jugoslavija se kolebala između unitarnog, federalnog i konfederalnog obrasca. Tito je dospao na čelo KPJ kad je Kominternu učvrstila kurs o potrebi odbrane Jugoslavije i kod njega u ovom pogledu nije bilo dilema. Od 1935. godine federacija se kao oblik rešenja jugoslovenskog nacionalnog pitanja učvršćuje u dokumentima KPJ. Izgleda da je u razradi ove zamisli na Tita najviše uticao Kardelj, a nešto docnije i manje direktno Krleža i I. Ribar. U ideološkom pogledu uzor je bila sovjetska federacija, ali je s obzirom na odnos snaga između nacija i civilizacijsko zaleđe, Jugoslavija bila bliža raspalom Habzburškom carstvu. Izgleda da je preko austromarksizma vrh KPJ prihvatio federalni obrazac države bez jednog vodećeg naroda. Austrijski socijalisti su nacijama pružali široku lokalnu i kulturnu autonomiju, ali ne i pravo na teritorijalno otcepljenje, da se ne bi narušilo jedinstvo carevine. Integracija višenacionalnih država na Balkanu, uprkos krupnim društvoekonomskim razlikama, pokazuje određene zakonitosti. Ovde bi trebalo skrenuti pažnju na neke strukturne sličnosti Austro-Ugarskog i jugoslovenskog federalizma uz neophodan oprez prema neistoričnom poređenju i poistovećivanju raznolikih situacija i društvenih snaga. Ovo donekle riskantno poređenje je neophodno da bi se jasnije uočile strukturne granice manevra vladara

višenacionalne države i slične tehnike vladanja koje državi nameće srodan etnički sklop. Nije bez razloga britanski historičar Tejlor Tita nazvao posljednjim Habzburgom koji je vladao sa osam različitih naroda pružajući im "kulturnu autonomiju" i obuzdavajući njihove nacionalističke antagonizme (Taylor 1990, str. 345.). Premda je Tejlor 1948. pomalo mehanički poredio FNRJ i Austro-Ugarsku, potcenjujući krupne razlike između prirodne vezivne uloge laičke marksističke ideologije i iracionalnog katolicizma, zanimljive su sličnosti u organizaciji međunacionalnih odnosa.

Obe države su okupljale narode sa nacionalnom državom u prošlosti i one bez nje, i bile skup nacionalno kompaktnih i rasejanih naroda ugroženih različitim oblicima asimilacije. Premda su u Austro-Ugarskoj državni narodi bili samo Nemci i Mađari, a u Jugoslaviji svih šest priznatih nacija, postojala je slična polarizacija snaga. Osnovni nemačko-mađarski sukob su vešto koristili pre svega Poljaci i Česi, a u socijalističkoj Jugoslaviji su srpsko-hrvatsku napetost koristili Slovenci za arbitražu, a zatim i ostali narodi i narodnosti za učvršćenje svoje republičke državnosti. U Austro-Ugarskoj su Česi tražili ujedinjenje zemalja svetog Vaclava odbijajući panslavizam, Mađari su strepeli od češko-nemačkog saveza, Hrvati su bili razapeti između Mađara i Italijana, Slovenci između Nemaca i Italijana, Poljaci su u Galiciji stekli autonomiju podredivši Ukrajince, a najviše secesionizma su ispoljavali Italijani. U Titovoj federaciji su svi narodi bili državni, manjine su imale visok stupanj prava, a koalicije su u jednopartijskom režimu bile dugo latentne. Meternihova Austrija je počivala na dinastiji izbegavajući da se nacionalno definiše sve do 1866. godine, a dvojna monarhija je bila cena koju je car, strahujući od Slovena, platio da bi održao vrhovnu vlast. U Jugoslaviji se dva vodeća naroda nisu nagodila jer su i drugi imali ista federalna prava, a kompromis je počivao na ravnopravnosti šest članica, koji je Tito nametao jedinstvenom partijom, direktnom autoritarnom ili manipulativnom arbitražom. Franc Jozef se kolebao između centralizma i federalizma, a Titovu dilemu između federacije i konfederacije je slabila vera u integrativnu moć jedinstvene partije. Austrijska i Ugarska nagodba iz 1867. se donekle može porediti sa ustavnim amandmanima u Jugoslaviji 1971, a carevo raspuštanje ugarskog parlamenta 1906. je bilo nalik Titovom obračunu sa hrvatskim mas-pokom 1971. Još u revoluciji 1848. u Austriji je postalo jasno da je kruna gotovo jedina državotvorna supstanca, pa je nagodba bila nužna mera "federiranja carstva". Harizma Tita i partije su bile ključne integrativne sile Jugoslavije, ali sa snaženjem republičkih ekonomskih suprotnosti i privrednom reformom 1965. bio je neophodan i novi obrazac međurepubličkog kompromisa. Katolicizam nije mogao da pomiri Austrijance i Mađare ni marksizam da trajno poveže jugoslovenske narode. Premda je idejna osnova integracije bila fundamentalno različita (protivreformacija i katolički univerzalizam, s jedne, i racionalistički marksizam, s druge strane) nacionalne napetosti su nadjačale kosmopolitski potencijal oba idejno-ideološka

sadržaja. Raspadom Austro-Ugarske nastale su i dve višenacionalne države (Čehoslovačka i Jugoslavija) u kojima su se reprodukovale nacionalne protivrečnosti carevine. Česi i Srbi su bili brojniji narodi, a Slovaci i Hrvati secesionistički irski problem (Taylor 1990, str. 316), pa se nakon sloma fašizma jedino komunističkom federacijom moglo održavati državno jedinstvo. Sa slomom jednopartijskih socijalističkih režima raspale su se i federacije, jer je integracija odveć počivala na ideološkim osnovama, slično vakuumu koji je nastao u atmosferi ratnog rasula i smrti Franca Jozefa.

Cilj ovlaš nagoveštenih manje ili više istoričnih analogija između dve višenacionalne države u Srednjoj i Jugoistočnoj Evropi je da skrene pažnju na trajnije nadideološke zakonomernosti u državnom okupljanju etnički izmešanog i tradicijom opterećenog evropskog prostora. Nacionalne protivrečnosti su bile relativno postojana struktura koja je vladajućim krugovim raznolikih režima nametala slične zadatke bez obzira na ideološki i društvenoekonomski karakter režima.

U Titovom slučaju se kao drugi oblik uticajne nacionalne strukture javlja osobeno jugoslovensko iskustvo između dva svetska rata. Od početka dvadesetih godina Tito je kao radnički aktivista pomno pratio sukobljavanja unutar Kraljevine SHS. Vladajuće velikosrpske konzervativne snage na čelu sa N. Pašićem i kraljem Aleksandrom su branile konzervativni unitarizam i ignorisale federalnu zamisao Jugoslavije, praktično dualnu, kao zamisao nesaglasnu iskustvu pobjednika i kao obnavljanje modela poražene Austro-Ugarske (Stanković 1995, str. 94, Zečević 1993, str. 123.). Pašić je federaciju smatrao prevaziđenom nagodbenjačkom formulom, a veliki deo srpskog građanstva se teško mirio sa mogućnošću da pobjednik u ratu treba da deli političku vlast sa bivšim neprijateljem. Moralna osnova srpske hegemonije u Kraljevini Jugoslaviji i otpora federalizmu je bilo solunaštvo. U vladajućim krugovima radikala prevlast Srba je bila prirodna jer su "Srbi politički jači od Hrvata, ima ih dva puta više nego Hrvata, a iz rata su izašli kao pobjednici sa ogromnim žrtvama i opustošenom Srbijom" (Stanković 1995, str. 237.). Solunaškom srpskom unitarizmu Hrvati su suprotstavljali austro-ugarsku formulu federacije bez vodećeg državnog naroda, sračunato odlažući borbu protiv velikosrpstva sve dok hrvatske i slovenačke zemlje nisu bile osigurane od italijanskih i mađarskih pretenzija (Banac 1988, str. 120-121.). Gledajući spolja i lišen predstava o romantičnom jugoslovenstvu, Tejlor je zapisao da su se pred kraj I svetskog rata Slovenci i Hrvati, lišeni zaštite habzburške mrtve ruke, našli bez odbrane pred opasnošću od Italije, pa su pristali na jugoslovenstvo, kao manje zlo, dok su Srbi u jugoslovenskoj ideji gledali sredstvo za proširenje Srbije. U unitarističko-centralističkoj monarhiji Srbi su imali nadmoćan položaj u vojsci i državi dok je u ekonomiji dominirao slovenački i hrvatski kapital (Petranović 1993, str. 31-32). Tzv. "solunci" su u parlamentu isticali svoje zasluge, na šta su hrvatski poslanici uzvraćali: "Dosta već jednom s tim Kajmakčalanom! Recite nam šta košta, pa da platimo

i da se to skine s dnevnog reda". Atentat u skupštini juna 1928, bio je rezultat jednog verbalnog sukoba ove vrste kada je hrvatski poslanik Pernar na solunašenje P. Račića uzvratio: "Pa dobro onda kaži koliko si litara krvi prolio pa da ti platimo u zlatu" (Stojadinović 1970, str. 257.). Usledili su pucnji, povlačenje hrvatskih poslanika u Zagreb, a potom i monarhodiktatura. Pomenuti žargon sukoba je bio ogoljeni vrh složenih i dubokih međunacionalnih i društvenoekonomskih sukobljavanja unutar nove višenacionalne balkanske države opterećene tradicijama različite vrste.

Titovi pogledi na nacionalno pitanje su formirani u trajnom podozretnju nesrpskih naroda prema unitarnoj državi, osnaženi Kominterninom osudom velikosrpskog hegemonizma. Ovde treba skrenuti pažnju na još jednu Titovu zarobljenost tradicijskim strukturama koja se ogledala u prihvatanju naizgled samorazumljivog načela balkanske političke kulture, da vlast pripada onome ko je za nju najviše prolio krvi. Solunaštvo i potonja partizanština su na Balkanu oblikovani u epskoj tradiciji koja se vezuje za otpor stranim zavojevačima, mitizirane šićardijske podvige staleškog plemstva u srednjem veku, plebejske ustanke i osvete. I za Tita je moralno pravo na vlast na osnovu realnog ratnog učinka bilo neprikosnoveno. Rezultati oba svetska rata su pobednicima u svetu priznati kao učinak protiv zla. U etnički izmešanom balkanskom prostoru trajno isticanje moralne pomoći jedne nacije je nužno vodilo šovinizmu. Moralna osnova Titove partizanštine nije bila nacionalna već partijska ekskluzivnost – antifašistički učinak svih naroda i narodnosti na čelu KPJ. Premda svestan različitog realnog ratnog učinka nacija, Tito je vešto delio antifašističku rentu na sve narode podjednako, ali u pogledu pristupa vlasti je monopolski položaj KPJ, kao jezgra antifašističkog otpora, bio samorazumljiv. Partizanština je izbegla šovinističke posledice solunaštva, ali je kadrovskoj socijalističkoj vlasti utisnula trajni sektaški odnos nepoverenja prema ratu neosvedočenim i političkim nepodobnim građanima.

Aktivnost svih političkih elita na vlasti i u opoziciji je u Jugoslaviji, kao i u nizu manjih evropskih zemalja, bila ograničena interesima velikih sila koje su Balkan posmatrale kao sferu vlastitog uticaja. Manevarski prostor su domaćoj politici stvarale tek pukotine između velikih sila. Tako je osnivanje Jugoslavije 1918. godine zavisilo pre svega od rešavanja austrijskog pitanja u I svetskom ratu. Sile Antante su se kolebale oko održanja Austro-Ugarske, a posle nemačko-sovjetskog sporazuma u Brest-Litovsku, marta 1918. godine, sve nagodbe sa Austro-Ugarskom su napuštene. Premda Tejlor zapaža da je srpski nacionalizam bio David koji je srušio Austro-Ugarsku, interesi velikih sila su bili presudniji, jer su se saveznici počeli opravdano bojati da se oslabljena Austro-Ugarska ne bi mogla nositi sa uticajem Oktobra u ovom regionu (vojne pobune, štrajkovi), pa su polovinom 1918. godine pristali na stvaranje Poljske i Čehoslovačke (Banac 1988. godina, str. 126). Bio je to presedan koji je zarazno delovao na separatizme ostalih naroda, slično

otcepljenju baltičkih republika 1991. godine. Srbi su računali na rusku podršku u izdvajanju slovenskih naroda iz Habzburške monarhije, a kada je ova izostala, oslonac je bila Francuska. Podržavajući antikomunističku politiku regenta u sprečavanju širenja boljševizma, Francuska je u tom svetlu i gledala na "jačanje srbizma". Zainteresovanost Francuske za Jugoslaviju kao deo antisovjetskog sanitarnog kordona je slabila što su njene banke bile manje zainteresovane za ulaganje kapitala na Istok (Ekmečić 1988. godina, str. 40).

U periodu prevlasti fašističkih sila u Evropi proglašena je hrvatska banovina 1939. godine. Nakon rata je nadmoć SSSR-a u Evropi bila direktni ili indirektni garant jugoslovenskog federalizma koji je počivao na monopolskoj komunističkoj partiji. Sa Titovom smrću je otpao važan integrativni stožer države (kult živog vladara), a sa slabljenjem SSSR-a od polovine osamdesetih godina bledeo je i internacionalistički potencijal komunističke ideologije. Uprkos otporu Jugoslavije i povremenim otvorenim sukobima sa SSSR-om, snažna sovjetska država je bila moćna struktura u senci jugoslovenske nezavisnosti i celovitosti. Da nije bilo Staljinovog protivljenja, možda bi saveznici u Potsdamu, jula 1945. godine, prihvatili Čerčilov plan da se izoluje Pruska i obrazuje Dunavska konfederacija. Britanski državnik je bio ubeđen da Austro-Ugarsku "sve i da ne postoji treba izmisliti" (Čerčil V, str. 386). Sovjetska podrška Titovom jugoslovenstvu bez Austro-Ugarske je bila presudni okvir njegove potonje aktivnosti, bez koje bi Tito u istoriji verovatno ostao zabeležen kao antifašistički gerilac, slično Grku Vafidijadosu Markosu, a ne i kao državnik. Još u Teheranu, novembra 1943. godine, Čerčil se u skladu sa vlastitom vizijom Evrope zalagao za napad na Nemačku preko Istre, Ljubljane i Beča. Tito je podjednako strepeo od ove solucije i podunavske federacije, pa je jula 1944. godine od Staljina tražio prodor Crvene Armije ka jugu, a oktobra 1944. godine, u jeku pregovora Staljina sa Čerčilom, partizanske trupe su imale nalog da spreče svako eventualno iskrcavanje saveznika na Jadranu. Važna vojna senka Titovog uspeha je bio prodor Trećeg ukrajinskog fronta u Jugoslaviju 1944. i usporeno savezničko napredovanje ka severu Italije. Sovjetski državni i partijski interesi su bili čvrsta zaledina unutar koje je Tito delovao u svim fazama svoje političke aktivnosti. Povremeni Staljinovi prekori da se zbog Titovog zatrcavanja mogu ugroziti sovjetsko-britanski odnosi, pa čak ni sukob 1948. sa Kominformom, nisu remetili trajnost stabilnog i važnog odnosa Tita sa snažnom ideološkom sovjetskom zaledinom. Sve do kraja četrdesetih godina su se u Titovoj svesti interesi KPJ podudarali sa interesima SSSR-a. Ovo je razumljivo jer do osvajanja i učvršćenja vlasti, osim oslonca na SSSR, za KPJ nije bilo pouzdanije alternative, a usled snažnog i otvorenog delovanja strukture u senci manevarski prostor jugoslovenskog vrha je bio uži nego docnije.

III

Između dva svetska rata Kominternu je komunističkim partijama u manjim evropskim zemljama direktivno nametnula boljševičku verziju marksističke vizije poželjnog društva, strategiju i taktiku njegovog ostvarenja, kao i oblik uređenja međunacionalnih odnosa. Nije bilo šireg prostora za samostalno delovanje vođa manjih komunističkih partija, a samo je donekle geografska udaljenost od Moskve bez mogućnosti direktnog nadzora davala šanse slobodnoj akciji.

Ipak se izvori Titovog federalizma ne mogu bezostatno svesti na direktivu Moskve. Federalna demokratska vizija uređenja balkanskog prostora po uzoru na SAD i Švajcarsku je kod Svetozara Markovića i Dimitrija Tucovića formirana pod uticajem nemačke socijal-demokratije i austromarksizma. Po svemu sudeći zamisao demokratske federacije bez vodećeg naroda je bilo austrougarsko iskustvo propušteno kroz prizmu marksizma što su srpski socijaldemokrati ostavili u nasleđe KPJ. U rešavanju balkanskog pitanja uticajni ideolozi radničkog pokreta nisu bili uvek saglasni niti su držali da je država Južnih Slovena celishodna. Pod uticajem Hegela kod klasika marksizma su se zadržali tragovi učenja o južnim Slovenima kao neistorijskim i konzervativnim malim narodima. Ni Lenjin nije bezuslovno smatrao naprednim svaki pokret za otcpljenje austrijskih Slovena od carevine. Uoči I svetskog rata je, polemišući sa Republikom Luksemburg, pisao kako se u Austriji iz dualizma razvija trijalizam, a da treću snagu (uz austrijske Nemce i Mađare) čine Sloveni koji drže da je bolje ostati u Austriji i unutar nje se boriti za svoja prava nego doći pod udar ili u sferu uticaja mnogo reakcionarnije carske Rusije. Zato ne postoje u to doba kod Slovena snažnije težnje za rušenjem Austrije (Cit. prema Dragosavac 1985, str. 107). Ova i slična kolebanja marksista oko pitanja da li Jugoslaviju rušiti ili ne, izazvana direktivama Kominterne su se, uprkos boljševizacije KPJ tridesetih godina, skriveno i uporno održavala i unutar nje. Uglavnom bi se moglo tvrditi da ovih kolebanja kod Tita nije bilo jer bi sumnja u celishodnost Jugoslavije podrivala monolitnost KPJ pod njegovim vođstvom od 1937.

Zato sa strukturnoistorijskog stanovišta za razumevanje Titove uloge nije od značaja period u kom je na snazi bila direktiva Kominterne o razbijanju Jugoslavije i raspirivanju balkanskog osinjaka, čime bi se oslabio neprijateljski južni blok Sovjetskog Saveza (Gligorijević 1992.). Važniji je kod objašnjenja Titove uloge zaokret Kominterne prema Jugoslaviji 1935. godine, koji karakterišu sledeća zbivanja: pojačana pretnja nemačkog fašizma SSSR-u i Staljinova promena spoljne politike (ulazak SSSR-a u Društvo naroda, savez sa Francuskom, promena stava prema Maloj Antanti, osuda atentata na kralja Aleksandra i politika Narodnog fronta). U KPJ se menja odnos prema Jugoslaviji, ističe se neophodnost njene odbrane, a ne cepanja. Nije više bio cilj aktivirati etnički balkanski osinjak, kao trajni izvor meteža i

haosa, niti rušiti Versajsku Jugoslaviju kao antisovjetsku. Više nije posledica Lenjinovog razdvajanja ugnjetačkih i ugnjetenih nacija bila direktiva za otcepljenje ovih poslednjih u posebne države, već jačanje jugoslovenske svesti na kritici nediferencirano shvaćenog velikosrpskog hegemonizma. Verovatno je i borba jednog krila građanske opozicije protiv unitarizma i centralizma monarhije učvršćivala vrh KPJ da se pre svega treba odupirati velikosrpskom hegemonizmu. Drugačiji karakter je imao Mačekov otpor koji je Jugoslaviju poredio sa lajbekom (prslukom) koji je krivo zakopčan, zbog čega ga treba raskopčati i ponovo zakopčati, što je podrazumevalo temeljnu reorganizaciju unitarne države. Ne manje odlučno je Kominternu upozoravala na eksploata-torski blok velikosrpske buržoazije, što je delom bio odraz interesa sovjetske politike jer je kraljevska Jugoslavija bila jedan od centara "bele" emigracije. U "Proleteru" je decembra 1942. godine Tito pisao da je "Versajska Jugosla-vija bila tipična zemlja nacionalnog ugnjetavanja. Hrvati, Slovenci i Crnogorci su bili potčinjeni, a Makedonci, Arnauti i drugi porobljeni i podvrgnuti istrebljenju... Muslimani, nemačka i mađarska manjina su bili moneta za potkusurivanje. Vladala je brojčano neznatna manjina srpskih hegemonista koja je izrabljivala i vlastiti srpski narod", (Cit. prema Tripalo 1990. godine, str. 61-62.). Premda će nakon zasedanja vlasti strah od nacionalizma najbrojnije nacije postupno potiskivati teza o podjednako opasnosti svih nacionalizama, predratna gledanja su bila važno zaleđe trajnosti Titovih pogleda na nacionalno pitanje. Docnijim razradama federalnog načela slabila je kritika velikosrpstva, ali je ostajao zazor i strah od najmoćnije nacije. Tito je kao "habzburgovac" stalno podozrevao od snage Srbije, kao što je i kralj Aleksandar strepeo od šumadijskog pretorijanstva.

Podozrivost prema Srbima je tokom rata dobrim delom neutralizova-na jer su Srbi, naročito do kapitulacije Italije, činili većinu komandnog kadra i boračke mase. Dedijer je izričit u oceni da tokom celog rata nikada kod Tita ni mnogih drugih nije osetio ni tračak nekog nacionalističkog osećanja (Dedijer 1991. godine, str. 73), a Đilas svedoči da nikakvih nacionalnih napetosti nije bilo u vrhu dok je on bio na vlasti (Đorgović 1989. godina, str. 154). Premda je srpska prevlast u aparatu nove vlasti 1945. izrasla iz nadmoći Srba u partizanskoj vojsci, važan uzrok održavanja straha od veliko-srpskog nacionalizma je, izgleda, više bila realna opasnost od hegemonog SSSR-a i uvlačenja u lager. Naime, proruskih osećanja je bilo najviše u Srba i Crnogoraca koji su činili većinu IB-frakcije i dugo isticani kao dežurni neprijatelj, ne zbog realne snage informbirovaca nego latentne proruske sklonosti delova populacije. Đilas svedoči da je politici Tita i većini u Politbirou intimno odgovaralo da preko pokrajina srpska hegemonija bude nekako oslabljena, ne u smislu da se razjedine Srbi, ali da se uklone uslovi za crpenje ponovne centralističke snage (Đorgović 1989. godine, str. 136). Verovatno je i Titovo skromno obrazovanje jačalo dugu direktivnu inerciju u različitim oblicima prurušenog stava o "ugnjetačkoj naciji". Pri tome je

vilsonovsko-lenjinski slogan o samoopredeljenju nacija do otepljenja ugrađen kao načelo čije je secesionističke konsekvence neutralisalo jedinstvo vladajuće klase i njene monopolske partije. U predratnom periodu Tito je najviše učinio na uspostavljanju jedinstva komunističkog pokreta time što je unutar KPJ suzbijao uticaj HSS-a i hrvatskog nacionalizma (smenivši prvo rukovodstvo KP Hrvatske), a oslobađajući se uticaja klerikalaca otupio oštricu slovenačkom klerikalizmu (Gligorijević 1992. godine, str. 332). Partija u rasulu, koja je bila nejedinstvena i u nacionalnom pitanju, pod Titovim vođstvom u ilegali stvorila je željenu boljševičku idejnu i organizacionu monolitnost. Najpre unutar partije, a u toku rata avnojevskim načelima Tito je srpsko-hrvatske odnose, koji su se do 1939. kretali u ekstremnim zahtevima između centralističkog unitarizma i secesionizma, razrešio federativnom formulom države bez vodećeg naroda. Premda je dugo počivala na autoritarnim osnovama (dogovoru nacionalnih kadrova unutar monopolske partije na čelu sa nepograšivim vođom), pomenuta federativna formula je u balkanskom osinjaku bez sumnje imala kosmopolitsku ulogu. Pošto nije nikada bio ideolog niti teoretičar, već do vlasti partijski operativac i vojskovođa, bilo bi neophodno detaljno ispitati koliko su u razradi konkretnog obrasca federacije na Tita pored Kardelja i Bakarića uticali i srpski komunisti iz tucovićevske struje.

IV

Dublji istorijski procesi formiranja nacionalnih država su se između dva svetska rata preplitali sa nešto manje trajnim, ali ne i manje aktivnim ideološkim činionicima. Titova aktivnost se oblikovala u sklopu boljševičkog nastojanja da se nacionalno oslobođenje poveže sa klasnim. Klasna svest je u individualizovanom naporu ove istorijske ličnosti imala izrazitu nadmoć nad nacionalnom. Nacionalni problemi su u marksističkoj tradiciji smatrani sekundarnim jer je sa ukidanjem klasnih suprotnosti trebalo da iščeznu nacionalni sukobi. Klasno, nacionalno i organizaciono pitanje su bili tesno povezani, a zamisao nadnacionalnog klasnog vođe je još više trebalo da neutralizuje nacionalne protivrečnosti. Titova rukovodeća aktivnost se ne da razumeti bez idejno-organizacione tradicije evropskog radničkog pokreta i evolucije zamisli proleterskog vođe. Svako organizaciji je neophodan vođa kao oličenje vrednosti, ujedinjavajući simbol i vrhovna instanca birokratske discipline. U socijaldemokratskom i boljševičkom krilu evropskog radničkog pokreta je gotovo podjednako dugo održavana vizija čvrsto disciplinovane (legalne masovne ili ilegalne kadrovske) partije koja traži bespogovorno podvrgavanje ličnosti člana i naročite sposobnosti vođe. Klasni vođa je trebao da bude najbolji pojedinac, najveštiji političar, najmudriji intelektualac i najomiljeniji narodni tribun. Zahtev za savršenim vođom bez mrlje je poticao iz borbenog kursa partije koja protivniku nije smela da pruži ni jednu slabu

tačku. To je od početka potiskivalo ljudsku dimenziju čelnika i tražilo herojsku crtu odricanja.

Partija novog tipa je tražila marksističkom teorijom obrazovanog vođu, politički mudrog i u borbi prekaljenog heroja. Idealni vođa je bio nalik Hegelovim "sveistorijskim ličnostima" koje nisu birale ličnu sreću, nego muku, borbu i rad, a i kada bi ostvarile cilj nisu bile srećne niti se prepuštale uživanjima. Štaviše, kada bi svetskoistorijski pojedinci ostvarili cilj, pisao je Hegel, ličili su na prazne ljuške koje otpadaju. Sa pretenzijom da služi naročitoj svrsi, "istorijskom zadatku" oslobođenja klase, stvoren je poželjni tip proleterskog vođe kog su krasile sledeće vrline: podvrgavanje ličnosti klasnoj misiji, vernost pokretu i povezanost sa klasom koja je nosilac istorijskog zadatka, rečju asketska služba narodu.

Bliža biografska proučavanja bi mogla pokazati kod kojih vođa su tražene osobine bile povezane sa unutrašnjim uverenjima ili pak bile samo nužna organizaciona fasada. U tom pogledu postoje razlike između A. Gramšija (1891-1937), V. I. Lenjina (1870-1924), J. V. Staljina (1879-1953), Mao Cedunga (1893-1976), Ho Ši Mina (1890-1969), G. Dimitrova (1882-1949) i Josipa Broza-Tita (1892-1980). Tip uloge je u direktivnom obliku nametao obrasce ponašanja boljševičkog vođe, a modifikacije su zavisile ponajviše od stupnja samostalnosti. Iz spoja marksističkog idejnog nasleđa i ilegalnih uslova rada stvorena je boljševička organizacija sa naročitim tipom vođe. Bila je to prilično postojana nadlična struktura čiji je zatočnik bila i Titova predratna aktivnost. Lenjin je ponavljao da se armiji apsolutističke represije mora suprotstaviti armija profesionalnih revolucionara sa poluvojnom ilegalnom organizacijom. Zato je Partija morala da stvara ljude koji revoluciji neće posvećivati samo svoje slobodne večeri, nego celi život. Profesionalni revolucionar živi od partijskih sredstava, na vreme prelazi u ilegalnost, menja mesto delovanja i time stiče iskustvo. To su dobropripremljeni specijalisti, specijalno obučeni sa dugom školom koje ne može savladati nikakva policija na svetu. Ilegalni rad traži najstrožu tajnost u delovanju i izboru članova, homogenu disciplinovanu partiju sa realističnim, istovremeno gipkim i čvrstim vođom, spremnim na manevar, ali nepokolebljivim oko načela. Premda je Partija kao kolektivna svest klase bila sinonim nepogrešivosti, umešan vođa je bio iskusni taktičar i polemičar, kao Staljin koji je decembra 1924. na 13. kongresu Partije isticao prioritet manevra: "Partija se, kaže drug Trocki, ne vara. To je pogrešno. Partija se često vara. Iljič nas je poučio da naučimo Partiju da se upravlja prema vlastitim greškama" (Cit. prema Souvarine 1989. godine, str. 261). Tito je na čelo Partije došao sa raznolikim iskustvom i pripadao tipu boljševičkih vođa – operativaca, a ne tvoraca ideologije. Raznovrsno političko iskustvo ga je poučilo da se obuzdava i deluje promišljeno. Jedino su ga iznenadno opasne prilike mogle gurnuti u naglost i zabunu. Iz tih situacija je sazrevala Titova pronicljivost i snalaženje (Đilas 1994. godine, str. 262). P. Stambolić je takođe kao osnovu Titovog

realizma uočio promišljeno raznovrsno političko iskustvo: ratnika sa fronta, zarobljenika, sindikalnog organizatora, robijaša, svedoka frakcijskih borbi i rada u Kominterni. Stambolićeva je ocena (izneta u usmenom kazivanju piscu ovih redova marta 1996.) da je Tito osećao odgovornost pred Kominternom, ali se u zemlji nametao svojom ličnošću, a ne autoritetom Kominterne. Bio je realan, nije teoretisao niti se mnogo osvrtao na rezolucije Kominterne. Slično Staljinu, od koga je u vrhu bilo moralno uglednijih i intelektualno jačih, ali mu niko nije bio dorastao u praktičnom smislu za organizaciju, i Tito je u operativnim poslovima bio nadmoćan nad ostalima.

Nije teško uočiti da je Tito posedovao kvalitete koje je ilegalni rad tridesetih godina tražio. Podudaranje struktura i ličnosti je izgleda u ovom periodu Titove biografije najupadljivije. Došao je na čelo Partije kada je boljševizacija prihvaćena kao obaveza svake partije. KPJ je trebalo organizaciono ojačati, ukinuti frakcije, omasoviti, osposobiti za manevar i centralizovati da bude "kao iz jednog komada". U ovom periodu Tito uopšte ne iskače iz koloseka vremena koje je tražilo komunistu-operativca, a ne intelektualca. Još polovinom dvadesetih godina Staljin je pisao da novi tip rukovodioca ne sme biti literat, niti opterećen mrtvim teretom socijaldemokratskih navika, a mora se ponašati tako da ga ljudi ne samo poštuju nego i da ga se boje (Deutscher 1977. godine, str. 16). Tito je već 1928. godine došao na čelo zagrebačke organizacije "da čvrstom radničkom rukom zavede red u partiji". U tom periodu Tita odlikuju osobine komuniste "posebnog kova": disciplinovanost i poslušnost u izvršavanju zadataka, odvažnost i militantnost u akcijama, osećanje odgovornosti i spremnost na samožrtvovanje (Gligorijević 1992. godine, str. 329). Rad u Balkanskom sekretarijatu Kominterne je najmanje istražen period Titove biografije. Premda je izgleda tamo prihvaćen sa punim poverenjem, teze o njegovom aktivnom učešću u staljinskim čistkama (npr. Dedijer 1991. godine, str. 254) (su još uvek nepouzdanе i za sada se mogu samo hipotetički opovrgavati. Naime u vremenu najžešćeg poratnog sukoba sa Staljinom, sovjeti su Tita optuživali kao fašistu i revizionistu, a ne i kao predratnog likvidatora. Da su imali osnova za ovo potonje verovatno ne bi propustili da u kasnijim krizama jugo-sovjetskih odnosa, kada im je najviše smetao kao virus lagera, iznošenjem dokaza ove vrste, pocepaju SKJ i kastriraju Titovu harizmu. Buduća arhivska istraživanja će dati diferenciraniju ocenu ove Titove faze. Sam Tito nije mnogo pričao o svojoj aktivnosti u Moskvi, ali je kao i mnogi komunisti tada patio od "ideoloških trbušnih bolova". Čistke i teror je držao za prolazne pojave, oprezno je ćutao o čistkama, jer je pred opasnošću od fašizma opšta svest bila da ne treba ništa činiti što bi štetilo međunarodnom radničkom pokretu. U dramatskom naboju svog susreta sa Titom 1937. Krležina parafraza Titovih reči slikovito odražava svest disciplinovanog boljševika: "Treba ploviti po planu, ravno, po crti, prjamalinjejno, dok je prjamalinjejno moguće! Lenjin, Staljin, Danbas, Volga, Magnjitogorsk, pjatiljetke, dvadesetisedam milijuna tona čelika! To je

sve! Ne treba se dati prenamoglavati pitanjima i problematikama, koje u takvim prilikama kao što su naše, često deluju razorno. Treba prelaziti preko zbrke na dnevni red, jednostavno, mirno, hladnokrvno, u dobro organizovanom redu, monolitno" (Krlježa 1952. godine, str. 47). Krlježa je uočio da je Tito "taj pridjev o monolitnosti donio iz lenjinske zemlje", a radom u Kominterni 1934-1936. zrel i četrdesetogodišnjak se iz "rođenog buntara" preobrazio u realističnog operativca koji je shvatio da su ustanove (partija i vlast) podjednako važni kao i revolucionarna ideja.

Monolitno jedinstvo i gvozdена disciplina su važili ne samo za članove partija, nego i za komunističke partije u celini, sekcije Kominterne, da bi se sprečilo da se Komunistička Internacionala ne rastoči pod uticajem kolebljivih grupa. U Statutu KI je stajalo: "Sekcije su obavezne da provode u život naredbe i direktive stalnog biroa IK KI" (Jakšić 1986. godine, str. 135). Komunističke partije su bile nesamostalne sekcije Kominterne, a Tito je pisao u "Proleteru" 1940. godine: "Danas, kad se već postavlja pitanje: *ko će koga*, kada je potrebno napregnuti sve svoje snage da se stvori jedna snažna i monolitna partija koja će moći stajati na čelu događaja, svaki onaj ko se ne podvrgne disciplinirano tome radu i tim zadaćama, spada na drugu stranu barikade, tj. na stranu neprijatelja radničke klase" (Jakšić 1986. godine, str. 171). Ipak, Tito nije došao na čelo partije samo isključenjem neistomišljenika već i strpljivim operativnim podzemnim radom u zemlji. Po svedočenju R. Čolakovića u skoro objavljenom dnevniku iz juna 1977. stoji da je Tito prihvatio Dimitrov kao jedino moguće rešenje za rasplet krize rukovodstva KPJ, a da je ovaj bez znanja Kominterne formirao privremeno rukovodstvo KPJ (Antonić 1991. godine, str. 304). Drugi učesnik ovih zbivanja P. Stambolić svedoči da Tito u ovom periodu, uprkos izvesnoj samostalnosti od Kominterne, nije stvarao kadrove, čak ni biro, već ih je zatekao u Beogradu, pre svega na univerzitetu, ali je pokazao neobičnu veštinu da od zatečenih kadrova načini željeni kvalitet. U Jugoslaviji je formirao sebi lojalno monolitno mlađe rukovodstvo, jezgro kasnije vlasti dopunjeno boračkim kadrom: Kardelj, Ranković, Đilas, Kidrič, Pijade. Stare vođe KPJ su iščezle u staljinskim čistkama, a novi saradnici, mahom mlađi, uglavnom nisu bili "moskalji", tj. nisu bili na obuci u SSSR-u (izuzev Kardelja, Čolakovića i Žujovića). Premda je novo rukovodstvo Titu bilo odano, niko mu nije bio lično mnogo blizak. Nadimak "Stari" je odražavao važnu patrijarhalnu komponentu autoriteta u Politbirou. Blizu svoje pedesete Tito je imao prednost godina i mladalački izgled, imponujući mlađima od sebe, ali i uživajući u njihovom društvu. Do rata je prošao kroz tvrdi školu boljševizma, pa mu je do kraja života politički pluralizam ostao stran, a liberalizam "truo" i "anarhoidan". Iz Partije su uklonjeni bivši socijaldemokratski kadrovi, počinje jačanje nepogrešivog autoriteta Partije i vođe i dogmatizacija programa. Bez dogme u ilegalnosti nije bilo akcije ni jedinstva, diskusija je unosila sumnju i kolebanje.

Ali, iza verbalne dogme se krila nedoktrinarnost partijskog čelnika koji nije bio knjiški čovek, već okretni operativac i autoritarni organizator.

V

Što je složenija situacija nudila više alternativa to su Titove lične crte više dolazile do izražaja. Rat kao anarhično stanje je u tom pogledu bilo pravo iskušenje za pedesetogodišnjeg iskusnog ilegalca. Izgleda da je za Titovu samostalnost u ratu važnije od lične hrabrosti i umešnosti komandovanja bila diplomatska okretnost. S obzirom na mogućnosti gerilskog vođe, izveo je prilično složen manevar za priznanje NOP-a. Manevar je izveden u trouglu između Moske, Londona i neprijatelja u zemlji (Nemci, Italijani, četnici, ustaše). Cilj ratne diplomatije koja je opet vođena u senci moćnih struktura (saveznika sa različitim balkanskim planovima) bilo je priznanje partizanskog pokreta na Zapadu kao jedinog antifašističkog subjekta, potiskivanje četništva, a kasnije i kralja i izbegličke vlade i prikrivanje komunističkog karaktera pokreta. Pošto su saveznici priznali britanski interes u istočnom sredozemlju, a SSSR svoje pretenzije krio, Tito je u dosluhu sa Staljinom, takođe krijući namere, uspeo složenom diplomatskom varkom da izbori međunarodnopravno priznanje pokreta i novog režima. U manevar ove vrste spadao je i napor da se do pada Italije većinski srpski sastav NOP-a prikaže kao opštejugoslovenski, pa čak i prikrije lično nesrpsko poreklo (Đuretić 1985. godine, II, str. 15). Nacionalna uravnilovka ratne propagande (isticanje vrlina i poroka svih naroda bez obzira na ratni učinak) je ostala trajna tekovina posleratnog balansiranja nacionalizma, a u ratu je imala višestruku ulogu: smanjivala je opasnost međunacionalnih osveta, a delom i neutralizovala britanska imperijalna podozrenja prema Srbima kao tradicionalnom ruskom uporištu. Na liniji vizije buduće federativne države bez vodećeg naroda Tito je svetu dozirao najviše one informacije koje su simetrično poravnavale različit udeo brutalnih šovinističkih posledica domaćih nacionalnih isključivosti. Internacionalizovanje harizme partizanskog maršala je bio važn segment prilično osmišljene politike međunarodne afirmacije NOP-a. Snaga Titovog mita umnogome je počivala na izuzetnoj veštini i sposobnosti njegove ličnosti, koji nisu ograničavali uži ideološki motivi. Đuretić piše o dostojanstvenom stavu partizanskog vođe pred Britancima prožetom državničkom uzdržljivošću i vojničkom odlučnošću uz stalnu senku tajnovitosti, i ističe instinkt darovitog taktičara da otkrije slabu tačku obrazovanih sagovornika i stvara breše u njihovim doktrinarnim predrasudama o Balkanu (Đuretić 1985. godine, II, str. 19). U pregovorima oko priznavanja nove vlasti Tito je uvek ubedljivo isticao borbenost i nekompromitovanost NOP-a, kombinujući to sa obećanjima o budućoj koalicionoj vladi koja neće biti komunistička.

Borbeni učinak podupiran skladom tradicionalnog i revolucionarnog slobodarstva je bio graničnik između patriotizma i izdaje. To je bila moralna osnova Titove propagande koja je postajala ubedljiva u meri u kojoj se uklapala u interese savezničkih sila. Zbog toga je Tito vlastiti manevar uvek usklađivao sa sovjeticima. Ovi su, pak, sugerirali Britancima tobožnju vlastitu nezainteresovanost za Balkan. Staljin je oktobra 1944. Čerčilju sa simpatijama govorio o mladom jugoslovenskom kralju, a Molotov ne manje sračunato Idnu omalovažavao jugoslovenskog maršala kao "seljaka koji se ne razume u politiku" (Đuretić 1985. godine, II, str. 219-220). Rusi su Tita korili zbog pre nagljivanja prema monarhiji, jer je trebalo podvlačiti sporazum kralja i partizana da bi se izbegao raskol u politici saveznika prema Jugoslaviji, ali ova nesaglasnost nije uticala na krajnji ishod ratnog diplomatskog manevra. Za međunarodno priznanje nije bio dovoljan osvedočeni ratni učinak, nego i konstelacija interesa velikih sila i diplomatska gipkost. O nepodudaranju ličnih i strukturnih činilaca svedoči i neuspeh vođe pokreta grčkog otpora, Markosa. Sudbina gerilskih vođa u manjim zemljama koji su stremili osvajanju vlasti, ali i bili stalno pripravnici na izbeglištvo, zavisila je od raspleta situacije na glavnim frontovima i podele interesnih sfera što je opet zavisilo od prodora trupa velikih sila. Manevarski prostor gerilskih vođa je donekle širila okolnost što Balkan nije bio središte svetske politike u ratu već (pogotovo kada su u pitanju SAD) široki frontovi prema Nemačkoj i Japanu. Pošto u Teheranu novembra 1943. nije prošao Čerčilov plan o anglo-amerikom iskrcavanju na Balkanu, zbog protivljenja američkog generalštaba, uklonjena je važna smetnja Titovom manevru. Doduše, u još uvek nepredvidljivoj atmosferi iščekivanja ishoda na glavnim frontovima Tito je u zemlji postupno jačao vojsku i stvarao osnove buduće države boreći se za međunarodno priznanje. Odlučujuće faze u jačanju samostalnosti pokreta su bile vojnopolitičke prirode: odluke AVNOJ-a u Jajcu novembra 1943, priznanje NKOJ-a od Zapada, oslobođenje Beograda oktobra 1944, oslobođenje zemlje i proglašenje republike novembra 1945.

Nakon vojne pobede nad fašizmom, uklanjanja domaće monarhističke opozicije i diplomatske obmane Zapada, ostao je Staljin kao jedina nadređena barijera zahuktalom NOP-u i njegovom harizmatičkom vođi. Pred kraj rata su Staljin i SSSR bili na vrhuncu svoje slave u svetu. De Gol je Staljinu zvao "divom iz Kremolja", a Tito je još uvek bio disciplinovani komunistički vođa koji je Staljin bio učitelj. Ipak, nije to više bio predratni odnos moćnog državnika i šefa male sekcije Kominterne, već dvojice pobedničkih vojskovođa sa nezavisnom ratnom harizmom. U ratu se Tito još više navikao na samostalnost, a s obzirom na priznati ratni učinak nije ni mogao da zamisli povratak u izrazito vazalni odnos prema Staljinu. U ratnoj slavi mu je ojačalo samopouzdanje pa je nakon rata drugačije video sebe i zemlju. Po svedočenju Koče Popovića u ratu je zaslužen izrastao u narodnog vođu i nije se kao Dimitrov i Terez podređivao Moskvi. Stalno je bio "veličanstven" pre nego što

je postao "nedodirljiv" (Nenadović 1989. godine, str. 126-131). Đilas piše da se aprila 1945. Tito u Moskvi odnosio prema Staljinu kao starijem, ali bez poniznosti, čak i s otporom prema zamerama na Jugoslaviju (Đilas 1990. godine, str. 423). Ključni korak ka nezavisnosti je bio samostalno vođeni rat sa izrazitom ličnom komandantskom ulogom.

Titovi najbliži saradnici (Đilas, Koča Popović, Tempo) svedoče da je štab u stvari bio Tito, a člnaovi CK i komandanti su mogli izneti svoje mišljenje koje bi Tito najčešće usvajao prećutno. Nerado je gledao u mešanje u komandovanje i negovao je lične, ne mnogo srdačne odnose s komandantima. I u smrtnim i u pobedničkim ekstazama najbliže drugove je držao na odstojanju. P. Stambolić zapaža da stalna Titova distanca od najbližih saradnika nije bila samo znak nepoverljivosti već i svesti o vlastitoj harizmi. Jedini kolektivni sastanak Tita sa komandom, po svedočenju K. Popovića, bio je na Petrovom polju avgusta 1943. sa starešinskim kadrom Prve proleterske brigade. Inače, za razliku od Đilasa i Dedijera koji pominju izvesne Titove ratne greške (Pljevlja, Neretva, Sremski front) Koča Popović kao operativni komandant to nigde ne čini (Popović 1988. godine, Nenadović 1989. godine). Đilas je ocene o Titu menjao, a s obzirom na Kočinu kritičnost teško je verovati da krupnije Titove ratne propuste ne bi izneo. Istini za volju, u gerilskom ratovanju je teže utvrditi greške komande nego kod stajaće vojske, pa je i Titovo komandantsko umeće teže oceniti.

Bilo kako bilo, Tito je u konačnoj liniji u ratu odlučivao o svemu i jedini je sve znao. Još u ratu je znao da neku najpoverljiviju depešu iz Moskve zadrži za sebe (Dedijer 1991. godine, str. 339). O neprikosnovenosti moći do vlasti svedoči i njegov ratni titular. Bio je gen. sek. KPJ. komandant Vrhovnog štaba, predsednik NKOJ-a i član Predsedništva AVNOJ-a. Partizanski pokret koji se još u ratu trudio da se što više institucionalizuje, kao i priznati režim vlasti su tražili snažnu ujedinjavajuću harizmatski ličnost. Sličnu potrebu boljševičke partije jedva da treba pominjati. Uprkos rastu slave i moći Tito nikada nije popuštao u oprezu. Još u ratu je savezničkim misijama ograničavao kretanje bez dozvole, zadržavajući ih u glavnim štabovima i dozirajući obaveštenja (Đuretić 1985. godine, II, str. 218). Čerčil, svoj prvi susret s Titom, avgusta 1944. godine, opisuje rečima: "Maršal koga su pratila dvojica telohranitelja surova izgleda od kojih je svaki nosio automat, želeo je da ih povede sa sobom za slučaj izdaje sa naše strane. Bio je odvrćen od toga sa izvesnom teškoćom, te mu je predloženo da ih umesto toga dovede na večeru da ga čuvaju" (Čerčil VI, str. 83). Ili, na drugom mestu: "Pošto je živio na Visu 3-4 meseca pod našom zaštitom Tito se odjenom izgubio ne ostaviši adresu, ali zadržavši stražare oko svoje pećine kako bi izgledalo da je još tu. Uputio se u Moskvu, a Molotov je to priznao. To neotmeno ponašanje Rusi pripisuju Titovoj nepoverljivosti skopčanoj s njegovim seljačkim odgojem" (Čerčil VI str. 209). U ovom periodu Tito je već bio zapovednik značajne vojne formacije okrunjen harizmom. U ratnom dnevniku Vrhovne komande Vermahta iz

septembra 1944. stoji da se u ovom periodu (kada je trebalo razbiti novi nemački front sever-jug u povlačenju) Tito pojavljuje kao vojni faktor u velikom raspletu na glavnom borbenom pravcu i kao osnivač socijalističkog državnog jezgra u svetu jugoistočnih i istočnoevropskih država koje su se nalazile u punom preobražaju (Petranović 1988. godine, str. 149). Ne više gerilska nego stajaća vojska od blizu 800.000 ljudi je bila vojna osnova Titovog uspona kao državnog vođe 1945. godine.

Sa jačanjem moći i autoriteta unutar i van zemlje rasla je i lična autoritarnost, što nije neobično u uslovima ratnog komandovanja i partije čija su načela bila demokratski centralizam i monolitnost. Kada se ima na umu šira balkanska neprosvećenost okoline kao i Titovo relativno oskudno obrazovanje, bilo bi nerealan očekivati demokratsko ponašanje vođe ponetog slavom ili kolegijalnost koja bi prevazilazila nužno konsultovanje. Strukturno uslovljena autoritarnost (civilizacijsko i ideološko nasleđe) je lako podsticala ličnu (Titova sklonost raskošnoj uniformi), a sjaj slave širio prostor neodmerenoj ličnoj vlasti. Tek će sukob sa Staljinom 1948. nagnati Tita na, doduše privremeno, nešto kolegijalnije rukovođenje unutar najužeg kruga saradnika. Bespogovorni Titov autoritet i s njim skopčana autoritarnost su u periodu do osvajanja vlasti bili važna pretpostavka prevazilaženja haotične balkanizacije, ujedinjenja balkanskog prostora, ubrzane posleratne modernizacije i ograničene demokratizacije.

VI

Titova samostalnost je pre zaposedanja vlasti bila niža nego nakon 1945. Ni unutar prikazanog perioda nije uvek bila istog stupnja, već je konstantno rasla. U sklopu ovog procesa udeo ličnih crta ne treba potcenjivati, ali ni zaboraviti da su glavne operativne osobine vođe (budnost, oprez, disciplina, autoritarno nametanje jedinstva, monolitnost, hrabrost i osećanje opasnosti) formirane pod direktivnim uticajem poželjnog lika komunističkog kadra u ilegalnim uslovima. Ovaj mentalitet će kadrovi zadržati dugo i nakon osvajanja vlasti što svedoči o postojanom naknadnom delovanju izvorne boljševičke strukture. Iz izloženog uzajamnog dijalektičkog međuuticaja ličnosti i zbivanja se ipak mogu izdvojiti određene sklonosti i crte ličnosti koje su u posmatranom razdoblju bile delimično prigušene, skrivajući potonji probojni potencijal. Josip Broz je rođen u Zagorju, pograničnoj oblasti koja je stolecima razdvajala alpski i panonski prostor, Vizantiju i Franačko carstvo, Austriju i Balkan, mađarski, germanski i slovenski prostor. U njemu se kombinuje čvrstina i bunt balkanskog plebejca sa austrijskom disciplinom, gipkošću i taktičkom podložnošću. Bio je radnik seljačkog porekla, a ne intelektualac, što je možda skopčano sa trajnim oprezom koji je poneo od zagorskih seljaka koji su stajali između dva naroda na granici, dva kulturna i politička centra moći Habzburškog carstva. Rođen u mešovitom braku Hrvata

i Slovenke, u mladosti nije bio nacionalista niti zagovornik integralnog jugoslovenstva. Zavičaj mu je bio odveć mali, fascinirale su ga velike države, Austro-Ugarska i prostrana Rusija. U jugoslovenstvu je bio postojn do kraja života jer je nacionalizam bio stran tvrdom klasnom opredeljenju i vezan za ličnu viziju snažne balkanske i srednjeevropske države. Bio je dinamična i nemirna ličnost, sklona putovanju, lepom odevanju i nestalnim brakovima. Do I svetskog rata lutao je Evropom menjajući posao i prebivališta, a nakon iskustva u ratu, Oktobarskoj revoluciji i zarobljeništvu, nastavio je sa lutanjem po Jugoslaviji. U tom periodu se ideološki izgradio. Postao je prkosni revolucionar predvođeci demonstracije sa bombom i revolverom u džepu. Nakon prkosnog držanja na sudu i odležane robije (najpouzdanije provere odanosti klasi i partiji) nastavlja sa revolucionarnim putujućim radom po Evropi. U ilegalnosti, a ne manje i na poslovima u Kominterni, istančalo se Titovo osećanje za opasnost, oprez i sumnjičavost, ali i odlučnost i autoritarnost sa trajnom manihejskom sklonošću da okolinu deli na prijatelje i neprijatelje. Još od kraja dvadesetih godina je u potpunosti u duhu vremena i ne iskače iz koloseka i vizije poželjnog boljševičkog komunista. Sve do početka rata "Stari" ili "Valter" je virtuozni disciplinovani operativac koji ne bira alternative eć sledi zacrtani kurs Kominterne. Pokazuje doduše određenu sklonost ka manevru, gipkost i organizacionu odlučnost, ali još uvek zaostaje iza savremenika svoga ranga (Dimitrov, Toljati, Pik, Torez) koje će tek u ratu nadmašiti. U komunističkom pokretu operativci su uživali manje ugleda od vođa-intelektualaca jer je za razliku od drugih političkih struja komunistička bila izrazito teorijska sa bogatim marksističkim nasleđem. Osim najnužnije ideološke opreme, Tito nije posedovao šira obrazovanja, a za razliku od Sime Markovića i Kardelja ideološki radovi su mu bili neoriginalni. Ova okolnost je dizala njegovu operativnu moć i štitila ga od suvišnih dilema intelektualaca.

Krajem tridesetih godina došao je na čelo KPJ (koja je tada brojala oko 2000 članova), jer je vreme tražilo operativca i organizatora koji će pokret čuvati od frakcija i provokacija i zbijati mu redove. Uspon fašizma i otvorena pretnja SSSR-u su potisnuli aktuelnost vođa – teoretičara koji razrađuju nove alternative. Snabdeven raznovrsnim praktičnim iskustvom četrdesetpetogodišnji Valter je bio idealna ponuda Kominterninoj potražnji za operativnim organizatorima. Komunistički pokret je tražio operativu, a ne teoriju, idejnu i organizacionu monolitnost, a ne debatu, dinamično i pokretljivo rukovodstvo, a ne sedeći debatni statični štab. U ovom periodu je kod Tita formirana trajna opsednutost opasnošću od frakcionaštva. Tek nakon zaposedanja vlasti ispoljiće se konzervativne strane tvrde idejne monolitnosti, a posle smrti 1980. godine i dezintegrativne zbog opasnog vakuuma koji u režimima nepodeljene vlasti uvek izaziva nestanak čelnog pojedinca i kastriranje njegovog kulta. Titovo radničko obrazovanje i seljačko poreklo su ne bez protivrečnosti postojali sa neprovincijalnom sklonošću ka putovanjima, zatim snagom klasnog opredeljenja i urođenom nacionalističkom "nemuzikal-

nošću" i kosmopolitizmom. Dok je Staljin mladost provodio u teološkom seminaru, a kasnije u progonstvu u Sibiru, Lenjin u švajcarskim bibliotekama, Tito je bio probni vozač automobila u bečkoj fabrici "Dajmler". Neprovincijalni praktičar, koji nije stvarao nego koristio tuđe ideje je do 1945. više nesvesno nego smišljeno slabio uticaj nadmoćnih struktura i pripremio osnovu na kojoj će pedesetih godina u punom zamahu pokušati da se iz njih izdvoji opet u granicama za svagda izabranog komunističkog opredeljenja.

Titova samostalnost do zaposedanja vlasti je bila veća nego kod običnog komunističkog vođe u ilgali ili uglednog antifašističkog gerilca. Samostalnost je počivala s jedne strane na ličnom učinku darovitog čelnika pokreta, a s druge strane na suprotnostima velikih sila i pocepanih domaćih političkih snaga. Postojanje složenih sukoba ne samo između fašističkih i antifašističkih snaga nego i unutar svakog bloka, njihovo kolebanje, kao i haotičnost građanskog rata u zemlji su širili slobodu akcije više nego što se da naslutiti iz prikaza navedenih determinističkih spletova. Đuretić i Petranović su pokazali da je NOP sa Titom 1943-1945. pokazivao retku gipkost, elastičnost i razumevanje slojevitog odnosa među saveznicima boreći se za međunarodno priznanje. Sličan je i Đilasov sud da Tito u ratu nije odbijao sovjetske savete, ali je na neizostavan način postupao po svome. Đuretić je uočio da je relativizacija ideološkog i klasnog činioca u odnosima između članica antihitlerovske koalicije stvarala prostor za isticanje regionalnih i nacionalnih vođa. Pred opasnošću da ga Zapad ne prihvati na račun kralja kod Tita se razvijala sklonost ka diplomatskom manevru ne uvek u okvirima sovjetskih direktiva. Izgleda da je diplomatsko ratno iskustvo bilo važnija osnova od onoga iz rada u Kominterni za vođenje neobično samostalne posleratne spoljne politike koja je počivala na veštom korišćenju napetosti bipolarnog blokovskog sveta

Tito je u revoluciji bio nezamenljiv jer je imao sve odlike autentičnog vođe: spretnost, odvažnost, odlučnost i dovitljivost. Po Koči Popoviću, na čelnoj poziciji mu niko nije bio ravan (Nenadović 1989. godine, str. 131). Za komandante partizanskih jedinica je birao prevashodno "Špance", izbegavajući oprezno kadrove Kominterne. Koča čak pominje "Titovu veliku vojničku obdarenost" (Nenadović 1989. godine, str. 129), dok je Đilas govorio o nervozni, čak i naglosti u komandovanju. Iskustvo iz Kominterne mu je pomoglo da se kreće suvereno sa samopouzdanjem koje je imponovalo. Iz rata je izišao u zrelih pedesetim godinama sa oreolom oslobodioca obogaćen iskustvom vojskovođe i diplomate koje je uspešno uklonio unutrašnje rivale i obezbedio međunarodno priznanje. Samopouzdanje partije i vođe, a ne toliko ideološki razlaz sa SSSR-om, bili su važna osnova sukoba sa Informbiroom i posleratne žive diplomatske aktivnosti. Bilo bi nepotpuno u spletu protivrečnih činilaca koji su olakšali osvajanje vlasti (ratni učinak vojske, prodor Trećeg ukrajinskog fronta, kolebanje i prazno laviranje Engleza, nezainteresovanost SAD za Balkan, borbena i diplomatska nedoraslost čet-

ničkog protivnika itd.) ne pomenuti i monolitni operativni aparat Partije očišćene od frakcija i bespogovorno podređene vođi, koji je 1941. iz nje neobično brzo formirao vojnu strukturu i operativnu gotovost. Iskusni vođa pokreta se još lakše nešto kasnije prilagodio ulozi državnog čelnika. Višenacionalnoj državi izašoj iz rata je u unutrašnjoj politici bio još neophodniji političar vičan manevru, a ne više vođa-detonator. Premda u oblandi lične vlasti i okvirima autoritarne političke tehnologije, Titovo manevarsko umeće je dugo uspešno neutralizovalo žarišta neprogresivnih međunacionalnih sukoba, a regulativna uloga njegovog ličnog autoriteta se takođe osvedočavala u prevladavanju haosa balkanske nebirokratske sredine.

Titova samostalnost je pre zaposedanja vlasti bila niža nego nakon 1945. godine. Ni unutar prikazanog perioda nije bila uvek istog intenziteta već je konstantno rasla. Ilegalni rad i vreme su tražili operativnog boljevičkog vođu neopterećenog intelektualnim dilemama, a direktive Kominterne su formirale neke ključne i trajne Titove stavove. U boljševizmu i jugoslovenstvu je bio postojan do kraja života, jer je nacionalizam bio stran tvrdom klasnom internacionalističkom opredeljenju i vezan za ličnu viziju snažne federalne balkanske države. Uprkos snažnom uticaju nadređenih struktura može se govoriti o određenoj samostalnosti Titovog delovanja. Ova je do zaposedanja vlasti počivala, s jedne strane, na ličnom učinku darovitog čelnika pokreta, a s druge na suprotnostima velikih sila u ratu i pocepanih domaćih političkih snaga. Premda u oblandi lične vlasti i u okvirima autoritarne političke tehnologije, Titovo manevarsko umeće i u ratu osvedočena harizma su dugo uspešno neutralizovali žarišta nepogrešivih međunacionalnih sukoba. Iskustvo iz ilegalnog rada i rata je utisnulo neke važne trajne crte Titovom političkom stilu.

LITERATURA

1. Antonić, Zdravko (1991): *"Rodoljub Čolaković u svetlu svog dnevnika"*, Beograd, IP "Knjiga";
2. Banac, Ivo (1988): *"Nacionalno pitanje u Jugoslaviji"* (prevod s engleskog), Zagreb, Globus (1. Edit. 1984);
3. Čerčil, Vinston (bez god. izdanja): *"Drugi svetski rat"* (prevod s engleskog), Beograd, Prosveta (1. Edit. 1951) tom V, VI;
4. Dedijer, Vladimir (1991): *"Veliki buntovnik Milovan Đilas"* – prilozi za biografiju, Beograd, Prosveta;
5. Deutscher, Isaac (1977): *"Staljin"* – politička biografija (prevod s engleskog), Zagreb, Globus (1. Edit. 1949);
6. Dragosavac, Dušan (1985): *"Zbivanja i svjedočenja"*, Zagreb, Globus;
7. Đilas, Milovan (1994): *"Pad nove klase"* – Povest o samorazaranju komunizma, Beograd, Službeni list SRJ;
8. Đilas, Milovan (1990): *"Revolucionarni rat"*, Beograd, Književne novine;

9. Đorgović, Momčilo (1989): "Đilas" – vernik, jeretik, Beograd, Akvarijus;
10. Đuretić, Veselin (1985): "Saveznici i jugoslovenska ratna drama", tom I, II, Beograd, Narodna knjiga;
11. Ekmečić, Milorad (1988): "Spoljnopolitički okviri, jugoslovenske istorije novog veka", JIC. g. XXIII, br. 1-2;
12. Gligorijević, Branislav (1992): "Kominternu, jugoslovensko i srpsko pitanje", Beograd, ISI;
13. Groh, Dieter (1973): "Kritische Geschichtswissenschaft in emanzipatorischer Absicht", Stuttgart, Kohlhammer;
14. Jakšić, Božidar (1986): "Svest socijalnog protesta", Beograd, IIC SSO;
15. Kocka, Jurgen (1977): "Struktur und Personlichkeit als methodologische Problem der Geschichtswissenschaft", u M. Bosch hrsg. "Personlichkeit und Struktur in der Geschichte", Dusseldorf, Schwann;
16. Koka, Jirgen (1994): "O istorijskoj nauci" – Oglledi, Beograd, SKZ;
17. Krleža, Miroslav (1952): "Titov povratak godine 1937", u Josip Broz Tito, Beograd, Borba;
18. Kuljić, Todor (1991): "Društvena struktura i istorijska ličnost", Gledišta, g. XXXII, br. 5-6;
19. Nenadović, Aleksandar (1989): "Razgovori s Kočom", Zagreb, Globus;
20. Petranović, Branko (1988): "Tito i Staljin" (1944-46), JIC, g. XXIII, br. 1-2;
21. Petranović, Branko (1993): "Jugoslovensko iskustvo srpske nacionalne integracije", Beograd, Službeni list;
22. Popović, Koča (1988): "Beleške uz ratovanje", Beograd, BIGZ;
23. Souvarine, Boris (1989): "Staljin" (prevod s francuskog), Zagreb, Globus (1. Edit. 1935);
24. Stanković, Đ. Đorđe (1995): "Nikola Pašić i Hrvati" (1918-1923), Beograd, BIGZ;
25. Stojadinović, Milan (1970): "Ni rat ni pakt" – Jugoslavija između dva rata, Rijeka, O. Keršovani (1. izd. 1963);
26. Taylor, A. J. P. (1990): "Habzburška monarhija" (1809-1918) (prevod s engleskog), Zagreb, Znanje (1. Edit. 1948);
27. Tripalo, Miko (1990): "Hrvatsko proljeće", Zagreb, Globus (1. izd. 1989);
28. Vuković, Zdravko (1989): "Od deformacija SDB do Maspoka i liberalizma" – moji stenografski zapisi (1966-1972), Beograd, Narodna knjiga;
29. Zečević, Momčilo (1993): "O uzrocima jugoslovenske krize u istoriji i istoriografiji" Filozofske studije VI.

Todor Kuljić**Summary****Tito Before Power
- Structures, Processes, Personality -**

A critical evaluation from the point of historic sociology of Tito's role since he became the party leader until he came to power. Structures and processes which influenced Tito's activity in this period are separated into national and class. Structures limited the extent of change a person could make, and the more alternatives a complex situation offered the more Tito's personal characteristics became apparent. Structures and penetrating power of an individual are presented in the period of underground activity of the Yugoslav Communist Party and armed struggle against the occupier in World War II. The author points to the relationship between authoritarian political culture (ideological and generally pertaining to civilization) and Tito's personal authoritarianism. The main operative characteristics of the leader have been formed under the directing influence of desirable personality of communist cadre in underground circumstances. Tito's independence until he rose to power was greater than of other communist leaders in underground. He came out of the war with a charisma of a military commander, but also as an experienced politician skilled in maneuvering. Tito's later skill as a statesman was permanently shaped under the impact of underground work and wartime experience. It moulded some important characteristics of his political skill: authoritarianism, suspicion, as well as flexibility and nonterrorist character of personal rule.